

Sjećanja slovenskih *izgnanaca* iz Zagreba na prisilno iseljavanje iz Slovenije tijekom Drugog svjetskog rata*

Filip ŠKIJAN

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Barbara RIMAN

Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

Prethodno priopćenje

(primljeno: 18. srpnja 2020.)

UDK 314.151.3-057.74(497.4)»1941/1945«

Autori u ovom radu donose informacije o organiziranim prisilnim iseljavanjima Slovenaca s područja Štajerske i Dolenjske, na područje NDH, Njemačke i Srbije, na temelju sjećanja kazivača, članova sekcije izgnanaca Slovenskog doma u Zagrebu. Na temelju objavljene literature i polustrukturiranih dubinskih intervjua, autori donose podatke o prisilnom iseljavanju, odvođenju u logore i životu u progonstvu te povratku kućama.

Ključne riječi: Slovenci, migracije, prisilna iseljavanja, Drugi svjetski rat

Uvod

Prošlo stoljeće obilježila su dva velika rata, koja su u mnogočemu utjecala i na brojne prisilne migracije stanovništva. Ti procesi, koji su se odvijali u 20. stoljeću, u mnogočemu su utjecali i na stvaranje kolektivne svijesti, prije svega pojedinih europskih naroda,¹ koji su na određeni način bili izloženiji pri-

* Rad je nastao u sklopu redovitog djelovanja Instituta za narodnostna vprašanja iz Ljubljane, podružnica Rijeka.

¹ Kao primjere treba navesti Srbe, Poljake i Židove. Srbi su prisilno iseljavani iz NDH u Srbiju. Poljake iz drugih regija Nijemci su poslali u Generalgouvernement (područje oko Krakova), a potom su ih ondje namjeravali germanizirati ili uništiti, odnosno deportirati na istok; u međuvremenu su ih koristili za ropski rad. Do proljeća 1940. u Generalgouvernement je deportirano oko 400.000 Poljaka iz Pomeranije i Velikopoljske, uz oduzimanje cjelokupne imovine. Nijemci su također imali plan o preseljenju svih Židova, u francusku koloniju Madagaskar. Na taj je otok, za početak, planirana deportacija 40.000 Židova, po 1500 dnevno, ali plan je bio potpuno neostvariv prije poraza Velike Britanije, zbog nesigurnosti pomorskog prijevoza Atlantikom. Operacijom Barbarossa, odnosno osvajanjem Sovjetskog Saveza, pružala se mogućnost za stvaranje još većeg njemačkog *Lebensrauma* (životnog prostora), pa su se od ljeta 1941. do početka 1942. nacisti bavili idejom o protjeriva-

silnim migracijama što obuhvaćaju prisilne radnike, vojne zatvorenike i deportirano stanovništvo.²

Brojni balkanski i srednjoeuropski narodi u vrijeme Drugog svjetskog rata prošli su slične situacije prisilnog preseljavanja iz njihovih rodničkih mjesta.

Iako znanstvenici svoja istraživanja ove i sličnih tematika uglavnom temelje na sačuvanim dokumentima, mora se napomenuti da su i informacije što ih daju pojedinci koji su proživjeli određene stresne procese, kao što su progon i odvođenje u logor, izuzetno važne za ilustraciju i lakše shvaćanje samih pojedinaca, ali i okruženja u koje su se vratili, odnosno onog u kojem su živjeli. Kako ističe Jozefa Bogolin, jedna od sugovornica: »Njemački me je teror učvrstio. Bila sam zrela osoba sa sedam godina. Nisam imala djetinjstvo.«

Pripadnici nacionalne zajednice u kolektivnom sjećanju osmišljavaju svoju prošlost, sadašnjost i budućnost. Što su događaji i procesi turbulentniji, veće su i promjene u kolektivnom sjećanju. Posebno su važna individualna i obiteljska sjećanja, naracije i razgovori kojima mikrozajednica prenosi sadržaje značajne za povijest dotične nacije. Sjećanje i pamćenje slični su individualni i kolektivni psihološki procesi, među kojima ipak postoje razlike. Za sjećanje je važna socijalna interakcija i komunikacija s drugima, iz čega sjećanje proizlazi, da bi povezanost tih sjećanja činilo pamćenje. Usmena povijest, ponovnim uspostavljanjem životnih sudbina pojedinaca, želi oživjeti ono što bi inače ostalo lišeno svakoga glasa. Usmena povijest prije svega bilježi iskaze malog čovjeka, iskaze koji govore o njegovoj svakodnevici i njegovom životu, donoseći kroz to svjedočenje svakodnevicu proživljene epo-

nju nekoliko desetaka milijuna Slavena s područja okupirane Poljske, Ukrajine, Bjelorusije i dijela Rusije, na područja istočno od Urala, kako bi se očistio prostor za širenje Nijemaca. O tome vidi u: Leni YAHIL, »Madagascar. Phantom of a solution for the Jewish Question«, *The Nazi Holocaust. Part 3: The «Final Solution». Volume 2.*, Michael R. Marrus, eds., Berlin, Boston, De Gruyter, 1989., 685-686; Magnus BRECHTKEN, *Madagaskar für die Juden. Antisemitische Idee und politische Praxis 1885—1945*, München, Oldenbourg, 1997.; Michael BURLEIGH, *Treći Reich: nova povijest*, Zaprešić, Fraktura, 2012.; Andrzej PACZKOWSKI, *Pola stoljeća povijesti Poljske: 1939—1989. godine*, Zagreb, Profil, Srednja Europa, 2001.; Filip ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb, Srpsko narodno vijeće, 2014.

² Klaus BADE, *Evropa v gibanju: migracije od poznega 18. stoletja do danes*, Ljubljana, Založba, 2005., 255-256.

he, odnosno povijesnog trenutka. Budući da ljudski život ima granice, svakodnevno u nepovrat odlaze brojne informacije koje nam mogu dati potencijalni kazivači. Stoga su nam od iznimne vrijednosti iskazi prikupljeni prilikom istraživanja i razgovora sa slovenskim *izgnancima*.³

Cilj je ovoga rada prikazati i opisati procese i način na koji su pojedinci bili odvođeni iz svojih domova za vrijeme Drugog svjetskog rata. Zanimao nas je i sam migracijski proces, ali i uvjeti u kojima su *izgnanci* živjeli, odnosno njihov povratak kućama nakon završetka Drugog svjetskog rata. Istraživanje je provedeno kao studija slučaja, među *izgnancima* koji su to progнанstvo preživjeli kao djeca.⁴ Ispitanici su članovi zagrebačke sekcije Društva izgnancev Slovenije,⁵ u kojoj djeluje 55 osoba, uglavnom podrijetlom iz slovenske Štajerske te manjim dijelom iz Dolenjske, odnosno iz prostora koji je u vrijeme Drugog svjetskog rata bio pod upravom Trećeg Reicha.⁶ Istraživanje se provodilo 2019. i 2020. godine. Prilikom samog istraživanja susretali smo se s brojnim problemima, kao što je pitanje konciznosti, selekcije pitanja i odgovora, ali i nepovjerljivosti ispitanika. Metoda razgovora bila je polustrukturirani dubinski intervju. Dakle, željeli smo dobiti opis života

³ O usmenoj povijesti i kulturi sjećanja vidi i u: Paul CONNERTON, *Kako se društva sjećaju*, Zagreb, Antibarbarus 2004.; Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, prir., *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga 2006.; Jan ASSMANN, *Kulturno pamćenje. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Zenica, Vrijeme, 2005.; Alaida ASSMANN, *Duga senka prošlosti. Kultura sećanja i politika povesti*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2011.; Mirjana CUPEK HAMILL, «Arhivistika i usmena povijest», *Arhivski vjesnik* 45 (2002) 1, 219-226; Darko DUKOVSKI, «Povijest mentaliteta, metoda oral history i teorija kaosa», *Časopis za suvremenu povijest* 33 (2001) 1, 155-162; Suzana LEČEK, «A mi smo kak su stari rekli: mladi u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata», *Etnološka tribina* 29 (1999) 23, 231-246; ISTA, «Nisu dali gospodar 'z ruk...': starost u prigorskim i zagorskim selima između dva svjetska rata», *Etnološka tribina* 30 (2000) 23, 25-47; ISTA, «Usmena povijest — povijest ili etnologija? Mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa», *Časopis za suvremenu povijest* 33 (2001) 1, 149-154; ISTA, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb, Slavonski Brod, Srednja Europa, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema, 2003.

⁴ Tijekom 2019. ispitano je sveukupno deset kazivača. Svi ispitanici žive na području Zagreba, a intervjui su obavljani u Slovenskom domu, staračkim domovima te u njihovim privatnim domovima. Bili su to Marija Jocić, (1933.), Jesenice na Gorenjskem; Ana Vrbanić, (1937.), Bistrica ob Sotli; Jozefa Bogolin, (1937.), Brege, Leskovec-Krško; Ana Marić, (1938.), Brezje kod Jesenica na Dolenjskem; Slavko Kramar, (1933.), Lahonci kod Ormoža; Ljudmila Kostajnshek, (1936.), Trebče; Marija Kovačić, (1933.), Trebče; Zoran Šonc, (1939.), Maribor; Antonija Turčin, (1935.), Velika Dolina i Ivanka Štefancić (1939.), Gabrje (Dobova). Uz imena sugovornika, u zgradama je navedena godina rođenja, a potom njihovo rodno mjesto.

⁵ Svi kazivači su doselili u Zagreb nakon Drugog svjetskog rata.

⁶ Sekcija je dio Slovenskog doma iz Zagreba. Više na https://www.slovenci.hr/?page_id=552. Pristup ostvaren 6. listopada 2020.

naših sugovornika, tako da nam kroz odgovore na pitanja objasne značenje događaja ili pojava o kojima smo razgovarali.⁷ Kazivačima su postavljena sljedeća pitanja:

1. Kako se zovete, kada i gdje ste rođeni?
2. Kako ste živjeli prije rata i čime su se bavili Vaši roditelji?
3. Kako su Vaši roditelji doživjeli poraz Kraljevine Jugoslavije i okupaciju?
4. Kada ste prvi put čuli da biste mogli biti deportirani na neko drugo mjesto?
5. Kada se dogodila deportacija i kako je izgledala?
6. Kako ste stigli u logor i kakav je bio izgled toga logora? Kakva su Vaša sjećanja iz logora?
7. Kakvi su bili uvjeti smještaja i kako su se prema Vama odnosili Vaši susjedi (ukoliko ste bili smješteni izvan logora)?
8. Jeste li bili deportirani iz prvog mjesta smještaja na neko drugo mjesto?
9. Kako je izgledao kraj rata?
10. Kako ste se vratili svojoj kući i kako je izgledalo Vaše imanje nakon povratka (je li netko boravio ondje dok Vas nije bilo)?

Treba naglasiti i činjenicu koju su istaknuli svi kazivači — da se nakon Drugog svjetskog rata vrlo rijetko ili nikada nije pričalo o prisilnim iseljavanjima iz Slovenije, te da su roditelji zaobilazili temu boravka u *izgnanstvu*⁸ u Njemačkoj, NDH ili u Srbiji. Stoga su neka sjećanja potisnuta i nisu u kasnijem periodu dopunjavana sjećanjima drugih, odnosno pojedinci su kolektivnu svijest o tome počeli razvijati tek svojim uključivanjem u *društvo izgnancev*. Čak i u slučajevima u kojima su bila iseljena čitava naselja (npr. naselja uz Sutlu kod Bistrice ob Sotli), u njihovoj kolektivnoj memoriji nisu sačuvane priče o iseljavanju. Navodno je tako nešto bila tabu tema, o kojoj se sve do kraja osamdesetih godina prošloga stoljeća nije razgovaralo ni unutar samih obitelji. To je imalo za posljedicu i činjenicu da nije dolazilo do stvaranja mitova i razvijanja kolektivne svijesti o pojedinim događajima, a svjedočanstva su međusobno različita i individualna.

Izbor kazivača ovisio je o izboru predsjednika sekcije izgnancev pri Slovenskom domu, zbog čega se i svjedoci izrazito razlikuju po kvaliteti sjeća-

⁷ O načinima provođenja intervjua te, općenito, o radu na terenu, vidi u: Sanja POTKONJAK, *Teren za etnologue početnike*, Zagreb, Hrvatsko etnološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, 2014.

⁸ Pojam *izgnanci* korišten je u slovenskom jeziku za prognanike koji su prognani, odnosno organizirano prisilno iseljeni s područja današnje Slovenije u današnju Njemačku, Poljsku, Hrvatsku ili u Srbiju. Termin *organizirana prisilna iseljavanja* može se koristiti za prisilne migracije Slovenaca na navedena područja, kao i za prisilne migracije Srba s područja NDH u Srbiju.

nja. Neki od njih mogli su pričati o uvjetima života svojih roditelja u logoru ili u civilnom životu tek iz druge ruke, odnosno prema pričanju starijih članova obitelji.

Iskustva koja su zapisana, nadopunjena su u ovom radu podacima iz znanstvene i stručne literature. Svakako najpotpuniji rad predstavlja knjiga Tone Ferenc, koji je dao pregled organiziranih prisilnih iseljavanja Slovenaca na područje današnje Njemačke, Austrije, Poljske, Hrvatske, Bosne i Hercegovine te Srbije. Autor je koristio brojnu arhivsku građu, usmena svjedočanstva, zbirke dokumenata i slično, kako bi što pouzdanije napravio analizu prisilnih migracija Slovenaca u Drugom svjetskom ratu. Vrlo su vrijedni *Spomini in pričevanja*, u kojima su objavljena sjećanja *izgnanaca* na razdoblje progonstva. Posebno mjesto u literaturi o prisilnim migracijama Slovenaca predstavlja i djelomično autobiografsko djelo Slavka Alojza Kramara, koji je djelomično kroz priču o vlastitoj sudbini prikupio i materijale za prikaz sudbina brojnih Slovenaca prognanih u NDH. Koristan je i zbornik *Izgnanci* u kojem se nalaze sjećanja *izgnanaca* na razdoblje progonstva, te znanstveni rad Tone Ferenc o deportacijama Slovenaca i njihovom životu u progonstvu. Ostala navedena literatura djelomično obrađuje povijest slovenskih *izgnanaca*, a primarno se bavi drugim prisilnim migracijama stanovništva.⁹

U ovom smo tekstu pokušali kronološki iznijeti sjećanja *izgnanaca*, analizirajući njihove životne priče iz vremena Drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega, kako bismo pokazali na koji su način nacisti planirali izvršiti etničko čišćenje u slovenskoj Štajerskoj i Dolenjskoj, te da bismo na novi način, uspoređujući te priče, pokušali doći do zaključka kako su sami *izgnanci* doživljavali svoje progonstvo.

Drugi svjetski rat i Slovenija

Nakon kratkotrajnog travanjskog rata 1941. godine, područje današnje Slovenije podijeljeno je u tri okupacijske zone; njemačku, mađarsku i talijansku. Njemačka je dobila Donju Štajersku, dio Dolenjske, Mežišku dolinu, Gorenj-

⁹ O prisilnom iseljavanju Slovenaca, vidi u: Tone FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945.*, Ljubljana, Beograd, Partizanska knjiga, 1979.; Franc Šetinc, ur., *Izgnanci*, Ljubljana, Društvo izgnancev Slovenije, 1993.; Slavko Alojz KRAMAR, *Slovenski izgnanci v Neodvisni državi Hrvaški*, Zagreb, Slovenski dom u Zagrebu, 2015.; Marica KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici nacija u 'novim poredcima'*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2014.; Slobodan D. MILOŠEVIĆ, *Izbeglice i preseljenici na teritoriju okupirane Jugoslavije 1941.—1945.*, Beograd, Narodna knjiga, 1981.; Ivića Žnidaršič, Zdenka Kaplan, ur., *Spomini in pričevanja*, Društvo izgnancev Slovenije, Ljubljana, 2003.; ISTI, *Spomini in pričevanja II*, Ljubljana, Društvo izgnancev Slovenije, 2006.; ISTI, *Spomini in pričevanja III*, Ljubljana, Društvo izgnancev Slovenije, 2012.; F. ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, 278-299.

sku i dio Prekmurja, odnosno prostor na kojem je živjelo oko 800.000 stanovnika. Odmah nakon okupacije Kraljevine Jugoslavije postalo je jasno što Nijemci namjeravaju učiniti sa slovenskim stanovništvom. U planu je bilo prisilno iseljavanje slovenske inteligencije, Slovenaca koji su se na okupirani prostor naselili nakon 1914. godine, stanovnika posavskog pojasa (područje uz rijeku Krku do Otočeca ob Krki i područje do Radeča uz rijeku Savu), stanovništva posutlanskog pojasa (današnja općina Brežice s područjem Bistrice ob Sotli/Šempetra), odnosno seoskog stanovništva iz čitave Donje Štajerske koje ima primjese tuđe krvi. U svrhu iseljavanja osnovani su štabovi, u Mariboru i na Bledu, a prvotni štab nalazio se u Klagenfurtu. Plan je bio preseliti između 220.000 i 260.000 Slovenaca.¹⁰

Prva organizirana prisilna iseljavanja počela su nakon osnivanja sabirnih logora. Prvi logor, osnovan u Mariboru u drugoj polovini travnja 1941. godine, u Meljskoj vojarni, postojao je do kraja lipnja 1941. Kroz njega je prošlo 11.000 osoba. Sabirni logor u dvorcu Brestanica/Rajhenburg (njem. Reichenburg) organiziran je u drugoj polovini svibnja 1941. Prema postojećim podacima čini se da je kroz njega prošlo čak 40.000 ljudi,¹¹ koji su potom prisilno iseljeni u NDH, Srbiju ili Njemačku. Postojali su i manji logori u Slovenjgradecu, Celju, Borlu kod Ptuja, Begunju i Šentvidu kod Ljubljane.

Život prije progonstva

Područje promatrano u ovom članku, naseljavalo je stanovništvo koje se uglavnom bavilo poljoprivredom i stočarstvom, dok je industrija bila relativno slabo razvijena. Nacionalni sastav stanovništva bio je homogen, a pripadnici njemačke nacionalne manjine živjeli su na prostoru Kočevskog u Dolenjskoj.

Život na imanjima bio je težak; seoske obitelji uglavnom su imale po troje i više djece. Siromaštvo je bilo materijalno stanje većine stanovnika tadašnje Kraljevine Jugoslavije, pa tako i stanovništva na promatranom području.¹²

Kazivači su podrijetlom s područja Dolenjske i Štajerske, a njihov svakodnevni život malo se međusobno razlikovao. Neki od njih imali su roditelje koji su se bavili određenim zanatima, ali je najveći dio svoju ekonomsku situaciju popravljao radeći na vlastitom gospodarstvu. Tek su rijetki roditelji

¹⁰ O ovome vidi u: T. FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*.

¹¹ Isto.

¹² O položaju seljačke obitelji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, što je etnografski vrlo sličan prostor kao i istočna Slovenija, vidi u: S. LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*.

bili zaposleni u državnoj službi, npr. kao učitelji, pa je prihod obitelji na taj način bio osiguran. Jedan dio kazivača živio je u proširenim obiteljima (zajedno s bakama i djedovima), što je olakšavalo podjelu poslova unutar kućne zajednice.

Kazivačica Jozefa Bogolin, rođena 1937. godine u Bregima kod Leskovca pri Krškem, prisjeća se: »Imali smo veliko poljoprivredno imanje i nas šestero smo lijepo živjeli. S nama je još živjela i stara mama, a stari je tata umro. Imali smo oko 20 hektara zemlje, stoku i svinje i nismo ništa morali kupovati, osim šećera i soli. Moj je otac govorio da je živio mnogo bolje u Kraljevini Jugoslaviji nego u kasnijoj socijalističkoj Jugoslaviji, gdje je davao od svega 10% poreza državi.«

Ana Vrbanić, djevojački Zorenč, rođena 1937. godine u Bistrici ob Sotli, govori: »Otac je bio stolar, a majka švelja. Bilo nas je troje djece. Ja sam bila najstarija, a oni (ostala djeca, op. a.) su rođeni 1939. i 1940. godine.«

Marija Jocić rođena je 1933. godine u Jesenicama na Gorenjskem. Kad je imala tri godine njezina se obitelj preselila u Slovensku Bistricu u Štajerskoj. »Majka je bila učiteljica, a otac trgovac drvom.«

Ana Rostohar, udana Marić, rođena je 1938. godine u selu Brezje kod Jesenica na Dolenjskem. Ana kazuje: »Moji su roditelji bili zemljoradnici. Bilo nas je četvero djece i s nama su živjeli baka i djed. Moj je otac bio posvojen, budući da moji baka i djed nisu imali djece.«

Slavko Kramar, rođen u Lahoncima kod Ormoža, prisjeća se: »U kući nas je bilo sedmero. Mama, tata i petero djece. Otac je završio gradbenu školu u Mariboru i bio je zidarski poslovođa. Sagradio je nekoliko kuća u Sloveniji. Majka je bila domaćica.«

Ljudmila Kostajnshek rođena je u selu Trebče pokraj Bistrice ob Sotli 1936. godine. Njezini roditelji su bili »... poljoprivrednici. Tata je bio iz Podsrede, a mama iz Trebča. U kući nas je živjelo šestero prije Drugog svjetskog rata.«

Marija Lipej, udana Kovačić, rođena je također u selu Trebče kod Bistrice ob Sotli 1933. godine. Roditelji su joj se »... bavili poljoprivredom i imali su dvije ili tri krave. Bili smo teška sirotinja. Imala sam dva brata i tri sestre. Baka je živjela s nama.«

Vidljivo je da su kazivači uglavnom iz ruralnih krajeva, te da su njihove obitelji bile mnogočlane, najčešće sastavljene od nekoliko generacija. Među njima su tek rijetki bili obrtnici i učitelji. Iako su dolazili iz sličnih krajeva, a obitelji su imale slično podrijetlo, njihovi životi u vrijeme progona u mnogočemu su se razlikovali.

Odvođenje u logore i život u izgnanstvu u Njemačkoj

I prije okupacije i podjele Kraljevine Jugoslavije Nijemci su imali pretenzije na slovenski teritorij, koje su nakon Anschlusa Austrije intenzivnije. Nijemci koji su živjeli na teritoriju današnje Slovenije bili su organizirani u Kulturbundu; dio njih kontaktirao je s njemačkim vlastima dajući im informacije o Jugoslaviji.¹³

Kazivači se prisjećaju dolaska Nijemaca u njihova naselja.

Marija Jocić sjeća se ulaska Nijemaca u Slovensku Bistricu: »Oni su marširali od Maribora prema Celju kroz Slovensku Bistricu. Znam da su moji roditelji plakali.«

Slavko Kramar imao je 8 godina kada su Nijemci ulazili u Sloveniju. »Sjećam se kolone Nijemaca kojima smo dali jaja, a oni su nama davali bombone. Bili su uredni i dobro naoružani.«

Marija Kovačič pripovijeda kako su Nijemci ušli u područje Bistrice ob Sotli: »Okolo Uskrsa 1941. došli su Nijemci u naš kraj. Naši su napravili neke drvene ograde kako Nijemci ne bi mogli proći, ali su oni svejedno došli do Šempetra (Bistrica ob Sotli, op. a.) preko polja.«

Dolaskom njemačkih vojnika započela su i prva preseljavanja stanovništva. Prije preseljavanja sve osobe u Štajerskoj, u posutlanskom i posavskom pojasu, bile su pregledane i date su im određene ocjene (političke i rasne). Rasno ocjenjivanje na području Štajerske obavljao je akcijski ured Jugoistok, iz glavnog rasnog i kolonizacijskog ureda SS-a. Sve su stanovnike detaljno pregledali te na posebnim listovima popisali njihove tjelesne osobine. Tim pregledima, koji su se odvijali između 23. travnja i 25. svibnja 1941., podvrgnute su čak 70.162 osobe, od čega gotovo nitko nije bio uvršten u prvu grupu (odnosno u skupinu onih koji su činili čistu nordijsku i čistu falsku rasu). U drugom valu, koji se odvijao od 27. svibnja do 28. lipnja, u Štajerskoj je pregledano još 42.250 osoba. Najveći broj pregledanih smješten je u treću ili četvrtu rasnu skupinu, odnosno među one koji rasno nisu bili dovoljno vrijedni za Nijemce.¹⁴ Pregledane osobe politički su ocjenjivane od jedan do pet, s tim da je ocjena jedan značila vodeće njemačke, a petica osobe nepri-

¹³ O tome detaljnije, u T. FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*.

¹⁴ Na području kotara Brežice dostupni su podatci o tome koliko je u postotku bilo ocjenjenih u pojedinoj grupi. Tako se u prvoj grupi nije našao nitko, u drugoj je s područja Bizeljskog bilo svega 8%, s područja Kapela 12%, s područja Dobove 7%, s područja Brežica 12%, s područja Globokog 8%, s područja Pišeca 9%, s područja Sromlja 12%, iz Artiča 7%, iz Velike Doline 13%, iz Krške Vasi 10%, a iz Cerklja 8% osoba. Ostali su bili raspoređeni u treću i četvrtu grupu. Na području čitavog kotara Brežice u konačnici je 29% ljudi poslano u drugu grupu, 47% u treću, a 24% u četvrtu grupu. (T. FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*, 188-189.)

jateljski raspoložene prema Nijemcima. Nakon toga, sve pregledane osobe obaviještene su o tome hoće li biti preseljene ili ostaju u Sloveniji. Oznaka *V* značila je da osoba ostaje, *E* da se iseljava, *A* da treba biti preseljena u Njemačku, *U-St* da će biti preseljena u Gornju Štajersku, *O* da je državljanin strane države koja ima dobre odnose s Njemačkom, a *S* da predstavlja poseban slučaj. Jasno je da su osobe predviđene za iseljavanje bili Slovenci koji su dobili političku ocjenu od dva do pet, to jest pripadali su u treću ili četvrtu rasnu skupinu. Ocjenu *A* dobili su oni koji su imali supružnike Nijemce, ili oni koji su ocijenjeni rasnom ocjenom II, odnosno političkom ocjenom IV. Štajerci koji su imali rasnu ocjenu II, a političku također II, određeni su za preseljenje u Gornju Štajersku (*U-St*). Ocjenu *V* su dobili oni Slovenci koji su imali političke ocjene od jedan do tri, a kojima je jedan supružnik bio Nijemac, odnosno svi Folksdijčeri. Ocjenu *S* dobili su oni koji su imali političku ocjenu *V* (činilo se da su protiv Nijemaca), a rasnu II.¹⁵ O tom rasnom i političkom ocjenjivanju nisu sačuvani dokumenti, osim nekoliko zabilješki u školskim kronikama. Tako je u školskoj kronici iz Leskovca pri Krškem sačuvan zapis o tome da je 17. svibnja 1941. izvršen popis svih stanovnika, a kronika škole u Šempetru (Bistrica ob Sotli) govori o tom da je početkom svibnja 1941. u Šempeter stigla komisija pred kojom su se morali pojaviti svi stanovnici, čak i bolesni i iznemogli starci. Svi su detaljno pregledani, a na posebnim listovima zapisane su njihove tjelesne osobine.¹⁶ Rasnog ocjenjivanja prisjeća se i Jozefa Bogolin: »I danas pamtim sa strahom kako su mi Nijemci pipali kosti da vide koliko sam rasno podobna.«

Nijemci su bili vrlo pedantni prilikom priprema za odvođenje u logore. Postojali su precizni popisi onih koji su trebali biti uhićeni i prisilno preseljeni na područje Njemačke, NDH ili Srbije. Najveći broj kazivača bio je preseljen preko logora u Brestanici/Reichenburgu.¹⁷

Informacije o odvođenjima, koje su dolazile do stanovnika sela, nisu bile pouzdane. Često nekompletne i lažne, stvarale su dodatnu paniku među relativno slabo obrazovanim i siromašnim ljudima. Kazivači potvrđuju kako su njihovi predci slutili da bi mogli biti prisilno preseljeni nakon rasnog i političkog ocjenjivanja.

¹⁵ Ovi su podatci preuzeti iz: T. FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*, Ljubljana, Beograd, 1979.; T. FERENC, »Množično izganjanje Slovencev med Drugo svetovno vojno«, *Izgnanci*, F. Šetinc, ur., Ljubljana, 1993., 19-107.

¹⁶ T. FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*, 188.

¹⁷ Ova je utvrda stavljena na raspolaganje štabu za preseljavanje u svibnju 1941. godine. Logor je bio ograđen žicom, a predviđen je za prihvatanje 2000 do 3000 osoba. (T. FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*.)

Marija Kovačić prisjeća se kako je »... mama, koja je rodom bila iz Bizelj-skog, odlazila do trgovine raspitivati se o vijestima. Sjećam se da je jednom prilikom otišla u Šempeter i ondje je čula kako moramo ići. Kako smo svi imali svinje govorili su: 'Koljite sve i jedite to što imate.' Mama nam je rek-la: 'Idem klati kokice. Bute jeli. Morat ćemo napustiti hižu.' Znali smo da će to i to jutro doći Nijemci i da će nas odvesti. Zato smo se spremali.«

I Jozefa Bogolin se sjeća kako su čuli da će Nijemci doći po njih. »Na kon-cu su nam ofarbali židovsku zvijezdu kako bi se znalo da nas moraju odves-ti. To su uradili domaći Folksdojčeri.«

Ana Vrbanić kazuje kako su znali da će biti odvedeni, jer su prije toga postavljeni plakati o deportaciji, a Marija Jocić se prisjeća da su njezini rodi-telji razgovarali na njemačkom prije deportacije. Očito su znali što se spre-ma, budući da nisu željeli da ih djeca razumiju. Prisjeća se kako »... je odmah nakon okupacije počelo popisivanje. Isprva su proganjali Slovence koji su sti-gli u Slovensku Bistricu iz Primorske kao službenici, a tek kasnije nas.«

Slavko Kramar priča kako je njegov otac prije deportacije spremio slo-vensku zastavu u dimnjak, a sakrio je i sve dokumente. Slavko napominje: »Otac je trebao potpisati pristupnicu Kulturbundu, ali nije želio. Susjed mu je rekao da to mora uraditi inače da će nestati. Jedan od susjeda Folksdojčera je popisivao sve koji su bili predviđeni za transport.«

Popisivanja, pregledi, te rasna i politička ocjenjivanja, dali su naslutiti što bi se moglo dogoditi. Slovenci koji su bili predviđeni za Transporte, sasvim sigurno nisu bili sigurni što će se dogoditi, odnosno kamo i na koliko dugo odlaze, ali su pretpostavljali da će morati napustiti svoje domove.

Odvođenje u logor ostalo je u sjećanju svim kazivačima. Čak su i mala djeca zapamtila trenutak odlaska iz rodne kuće, iz sela u kojem su rođeni. Odvođenje iz kuća bilo je relativno brzo. *Izgnanci* su trebali u roku od ne-koliko minuta ili sati (ovisno od slučaja do slučaja) sakupiti svoje stvari i spremi se za putovanje. Uhićenja su se uglavnom događala u ranim jutar-njim satima ili noću, kad su obitelji bile na okupu. Prilikom izdavanja nare-đenja za akciju, njemačke su vlasti određivale broj policajaca koji su vršili uhićenja.¹⁸ Određen je i broj automobila, odnosno kamiona kojima se vršio transport *izgnanaca* do logora Rajhenburg ili do Maribora. Zajedno s policaj-cima, u akciji je sudjelovala i žandarmerija koja je morala osigurati tumače. Sa sobom su smjeli ponijeti do 50 kilograma prtljage i do 500 dinara u goto-vini. Dakako da mnogi nisu ponijeli ni toliko.¹⁹

¹⁸ O tome detaljnije, u: T. FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*.

¹⁹ Isto.

Jozefa Bogolin se prisjeća kako je njezina obitelj malo toga uzela sa sobom. »Uzeli smo tuhice i dekice i ono što smo imali na sebi. Ostalo je sve ostalo u kući onako kako je bilo. U gospodarskim zgradama nalazili su se i jesenski prinosi i sve je to ostalo. Spremanje je bilo 'schnell'. Čekali su nas kamioni i otpremili nas u Brestanicu/Rajhenburg. Sjećam se da me je mama grlila.«

Antonija Turčin iz Velike Doline sjeća se kako su čitavu obitelj probudili oko pola dva, usred noći. »Morali smo biti spremni za pola sata. Bilo nas je devet. Sjećam se da su nas sve zamotali i pobacali tako zamotane u kamione. Kamioni su bili puni i žene su plakale jer su znale da odlazimo i da se nećemo više vratiti.«

Ana Vrbanić kazuje kako su se morali naglo spremati, pa su uzeli sa sobom samo »gornji dio singerice i nešto hrane. Mama je uzela singericu zato da bi mogla zaraditi. Kasnije je singericu vratila natrag doma.«

Marija Jocić se prisjeća da su po njih stigli noću. »Ušli su s bajunetima njih trojica i mama je uzela samo torbu s dokumentima. Dolje, ispod kuće, nas je čekao teretnjak. Sve su nas odvezli u Maribor.«

Ljudmila Kostajnshek pripovijeda kako nisu mogli ponijeti sa sobom ništa osim odjeće. »Bistrica je bila kompletno iseljena. Tatini roditelji koji su ostali, uzeli su blago da nam ga sačuvaju. U Brestanici/Rajhenburgu su nas skupljali da nas bude dovoljno za jedan vlak, i dalje su nas transportirali za Njemačku.«

Marija Kovačić se prisjeća njemačkih vojnika koji su došli po njih. »Ja, brat i tata smo išli za vojnikom, a drugi je vojnik moju malu sestricu stavio na vrat i nosio je. Tada je imala oko šest mjeseci. Treći je vojnik otjerao mamu i zaključao vrata naše kuće. Mama je nešto bila zaboravila i, prije nego što se ukrcala u kamion, željela se vratiti natrag. Međutim, vojnik joj to nije dozvolio i udario ju je. Kamioni su čekali kod ceste i odvezli su nas u dvorac Brestanica/Rajhenburg, gdje smo čekali na slami da nas bude dovoljno za deportaciju u Njemačku. Čekali smo oko tri dana.«

Slavko Kramar pamti kako je prilikom odvođenja s Nijemcima išao neki Slovenac. »On nas je sve požurivao da se spremimo. Dali su nam sat vremena za spremanje. Mama je spremila robu i velike posude. Sjećam se da je jedna posuda bila posebno velika i da smo je jedva nosili. Mama je u tim posudama kuhala tijekom cijelog rata, i mi smo te posude vratili kad smo došli natrag doma do 1950. godine. Sjećam se da su nas vodili do gostionice gdje je već bilo oko dvadeset obitelji koje su bile predviđene za prisilno iseljavanje. Odvezli su nas u kasarnu Melje u Mariboru, gdje smo prespavali jednu noć. Sjećam se da sam spavao u hodniku. Onda su nas od tamo odveli u Brestanicu/Rajhenburg. Bili smo dvadeseti transport po redu za NDH.«

Zoran Šonc pripovijeda da je bio transportiran iz Maribora, zajedno s majkom, vlakom u Beograd, u Srbiju. »Moji su baka i djed uspjeli pobjeći u Ljubljanu, tako da nisu bili transportirani, a moj je otac zarobljen u travnju prilikom kratkotrajnog rata te je završio u zarobljeničkom logoru u Njemačkoj. Majka je bila u jednom vlaku koji je trebao poći na zapad, ali je u posljednji tren prešla u drugi vlak, koji ju je odvezao na istok, u Beograd.«

Život u logorima bio je različit. U logoru u Slavonskoj Požegi *izgnanci* su boravili kratko, nakon čega su raspoređivani po kotarevima NDH, koji su bili udaljeni od granice NDH i Slovenije. O njima je vodio računa Odbor za slovenske useljenike u Zagrebu.²⁰ Činjenica je da su Slovenci raspoređivani u NDH nekoliko dana nakon dolaska u logor u Slavonskoj Požegi, ali njihov položaj u kotarevima gdje su raspoređeni, nije bio nimalo povoljan, odnosno morali su se snalaziti kako su znali.²¹ Slavko Kramar kazuje da su u Slavonsku Požegu transportirani iz Brestanice/Rajhenburga. »Sjećam se da smo putovali preko Zagreba, i da nas je ondje dočekaao Crveni križ te članovi zagrebačkog slovenskog društva na Zapadnom kolodvoru. Ondje su nam nudili čaj i vodu. Znam da su zagrebački Slovenci bili dobro organizirani i da su nam pomagali.²² Kad smo stigli u Slavonsku Požegu pješali smo od željezničke stanice do kasarne, gdje je bio useljeničko-iseljenički logor. I danas u Slavonskoj Požegi stoje one iste barake u kojima smo se mi nalazili. One su bile sagrađene za potrebe jugoslavenske kraljevske vojske. Srbi su bili odvojeni od nas. Srbe su odvozili, a nas su dovozili. Vani su se nalazili kotlovi i ustaše su dijelili hranu. Jeli smo neki kruh od žita. Međutim, treba reći da smo mi koji smo bili pod ustašama, puno gore prošli od onih koji su bili pod njemačkim terorom i u njemačkim logorima. Ondje su imali kotlove iz kojih su se hranili kroz čitavo vrijeme zatočeništva, a mi smo se nakon raspoređivanja snalazili kako smo znali i umjeli. Mi nismo željeli da nas iz Požege rasporede dalje, dok ne dođe ostatak obitelji. Sjećam se da su kasnije došla dva tatina brata i da smo tek onda iseljeni u Dvor na Uni.«

Putovanje do logorâ u Njemačkoj i u NDH trajalo je oko dva ili tri dana (ovisno o položaju logora), a *izgnanci* su prevoženi u vagonima za stoku. Prilikom dolaska u logore u Njemačkoj ponovo su popisani.

Prognano slovensko stanovništvo je do 1. ožujka 1942. bilo smješteno u 163 logora, u osam njemačkih pokrajina. To je stanovništvo bilo predviđeno

²⁰ Jakob RICHTER, *Delo Odbora za slovenske useljenike v Zagrebu*, Zagreb, Odbor za slovenske useljenike, 1943., 2.

²¹ O tome više, u: F. ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, 278-299.

²² Više o tome u: M. KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici nacija u 'novim poredcima'*, 208-209.

za germanizaciju.²³ Logoraši su u Njemačkoj od 1942. godine dobivali osobne legitimacije.

Izgnanci u Njemačkoj služili su i kao jeftina radna snaga, pa su tako brojni muškarci bili zaposleni na željeznici ili na pošti, na imanjima pojedinih Nijemaca ili u šumarijama. Obrtnike nisu zapošljavali u industriji. Korisna radna snaga bile su i djevojke i žene koje su radile u tekstilnoj industriji ili na nekim gospodarstvima, a djeca su pohađala škole i vrtiće na njemačkom jeziku. Kad bi se razboljeli, *izgnanci* su otpremani u bolnicu. Sjećanja na život u logoru posebno su teška, budući da su zatočenici u njemačkim logorima proveli i do četiri godine života.

Oni koji su iseljeni u Njemačku prošli su drukčije od onih koji su iseljeni u NDH. Jozefa Bogolin sjeća se »... velikog straha. Transport je išao preko Maribora i dobili smo nešto hrane. Imali smo u uglu kantu koja je predstavljala WC. Mama mi je davala hrane. U prvi smo logor stigli i to je bio dvorac. Ondje je u jednoj prostoriji bilo mnogo kreveta. Tamo smo bili godinu dana, a kasnije smo prebačeni u jedan logor kod Dresdena. Svugdje je bilo jednako. Sjećam se da nas je čuvala jedna učiteljica koja je govorila samo njemački, tako da sam u to vrijeme zaboravila slovenski jezik. Znam da se dvorac nalazio uz jezero u kojem sam se skoro utopila. Bila sam stalno bolesna. Imala sam grlobolje i visoke temperature. Vjerojatno je tako bilo zbog toga što sam bila slabo obučena. Jeli smo krumpir, kolerabu, a meso jednom tjedno. Ujutro smo dobivali bijelu kavu i kruh. Oba moja brata su morala odlaziti na rad, kao i otac koji je kopao rovove. Majka je kuhala za neku obitelj, a mlađi brat koji je imao 14 godina, odlazio je u školu i njega je uzeo neki automehaničar. Stariji je brat radio kao građevinar i u polju. Ja sam išla u dječji vrtić i sjećam se da su ondje bili jako strogi prema nama. Stalno sam imala pogled prema dolje i tako sam imala traume da nisam do dvadesete godine gledala ljude u oči. U logoru je umrlo nekoliko djece. U školu su me poslali u Dresden i sjećam se da su mi se njemačka djeca smijala kako sam jedno bila obučena.«

Antonija Turčin kazuje kako su stigli u logor Duderstadt. »Bio je to ogroman logor, u kojem smo se našli svi iz čitave Europe. Moj se otac bojaio da bi ga mogli strijeljati. Ja sam bila najmlađa, a braća i sestre su bili stariji. Tata je tražio izlaz iz logora za sebe i za nas. Rekao je da bi išao raditi. S nama su bili logoraši iz Slovenije. Sjećam se da su mu spočitavali što ide raditi za Nijemce. On im je rekao da hoće spasiti obitelj i da se nada da će biti bolja hrana. Tako je u logor došao neki gospodin i tražio je radnike. Tata je

²³ Popis logora vidi u: T. FERENC, »Množično izganjanje Slovencev med Drugo svetovno vojno«, 101-107.

bio dobar radnik i znao je dobro krpati rupe na cesti. Taj je gospodin tražio mojeg tatu da ide za njega raditi. Bio je to neki dobar čovjek, veleposjednik. On nas je smjestio u kuću. Imali smo blagovaonicu, dobivali smo karte za hranu i još je tata dobivao mjesečnu plaću. Kako nas je bilo 11, dobivali smo hrpu hrane i bili smo jako zadovoljni. Tata je preuzeo kod tog čovjeka konjušnicu i na polju mu je radio. Tata je poslijepodne bio slobodan. Budući da su svi muški bili u ratu, on je bio dobra radna snaga. Mi smo osim toga pobirali i voćke po okolnim vrtovima te smo pljevali. Tako smo imali još dodatan izvor prihoda. Tako smo u jednom trenutku završili kod jedne obitelji koja je imala sina u ruskom zarobljeništvu. Kako se nisu nadali da će se on vratiti, ponudili su mojim roditeljima da me posvoje. Tata i mama nisu htjeli ni čuti. Bili smo jako vrijedni, uredni i čisti, pa su nas Nijemci u tome mjestu zavoljeli. U vrijeme mojeg imendana na Antunovo, Njemice iz okolnih kuća su mi davale poklone. Tako sam dobila haljinice. Tatin šef je proizvodio hranu za njemačku vojsku. Svaki Božić bismo dobivali janjca, odojka i mlijeko. Nismo u ničemu oskudijevali. Sjećam se da smo se u vrijeme kada su bile uzbune, skrivali u bunkeru. Veliki gradovi su bili bombardirani, pa je šef mojem tati i braći rekao da mogu ići vidjeti da li mogu što u tim ruševinama naći za sebe. Tako su išli i donijeli su dječji kaputić, lonce i zdjele. Donio je i neki kaput u kojem je mama našla zlatnike, od kojih je kasnije sebi napravila zlatne zube. Šef nas je toliko volio da je po nas dolazio kada su bile uzbune. Čak je braću vukao za noge kada nisu željeli ići u bunker. Sjećam se i kada su Amerikanci došli. Ja sam bila bolesna i tata je ostao sa mnom u kući i kada je bila uzbuna. Onda je odjednom čuo rafal kod ulaznih vrata. Tata je počeo vikati: 'Ich bin aus Slowenien.' Pred njim su se pojavili Amerikanci. Kada su shvatili da smo internirci, dali su nam bombona i keksa. Internirani radnici su toliko voljeli šefa da su spalili njegovu njemačku uniformu, kako ga Amerikanci ne bi strijeljali. Amerikanci su nas pitali kakav je bio, i svi su ga hvalili. Znam da se izvukao i da su ga braća išla poslije rata posjetiti.«

Ivanka Štefančić se prisjeća kako su u Brestanici/Rajhenburgu svi dobili značke s brojevima, te kako su putovali do Njemačke u vagonima za stoku. U logor u Njemačkoj smješteni su zajedno s brojnim drugim slovenskim obiteljima: »Bili smo smješteni u jednoj sobi gdje je bilo puno kreveta. Bili smo smješteni svi skupa. Sjećam se da su oko toga logora Strigau padale bombe i da nas je stric vukao da nas sakrije u bunker. I danas sam zbog tog bunkera klaustrofobična. U logoru je bila grozna glad. Samo smo za Božić dobili naranče. Ja sam bila premala da idem u školu, pa sam se igrala s drugom djecom. Međusobno smo govorili slovenski, i njemački nismo učili. Tata nije bio s nama. On je bio zarobljen kao kraljevski vojnik i sve do kraja

rata nije bio pušten. Kada je došao u logor gdje smo bili, mi ga nismo prepoznali.«

Ljudmila Kostajnshek pripovijeda kako su stigli u logor gdje je čitava obitelj dobila jednu sobu. »Dobili smo sobu s tri kreveta, a nas je bilo šestero. Tatu su poslali kod bogatog seljaka Müllera. On je ondje postao sluga. Preko tjedna bi bio kod njega, a vikendom bi dolazio u logor. Znali smo koji put ići kod tih seljaka da se najedemo. Mama je čistila kancelarije u logoru. Mi djeca smo bili u jednom velikom dvorištu i ondje su nas čuvali dvoje ljudi koji su znali i njemački i slovenski. Tko bi naučio tablicu množenja, dobio bi jednu žemlju. Sjećam se da je bilo mnogo bolesne djece i da su i neka umrla. Kad sam se razboljela bila sam tri tjedna u ambulanti. Mi to zarobljeništvo u Njemačkoj nismo tako osjetili. Imali smo mogućnost da se igramo, nitko nas nije tukao, ali je roditeljima bilo jako teško. Mi kao mlađa djeca nismo morali raditi. Međutim, starija su djeca morala raditi. Iz logora smo se dopisivali s bakom i djedom.«

Marija Kovačić se prisjeća da su u Njemačku putovali vagonima za stoku tri dana, te da su nakon iscrpljujućeg puta stigli u logor Steinbach. »Sjećam se da su nas iskricali na željezničkoj stanici Steinbach i da su nas smjestili u Lager 4. Bili smo smješteni u velikom samostanu, a svi su se pozdravljali s 'Heil Hitler!'. Naša je sobica bila u potkrovlju, a kad se rodio brat 1943., dobili smo nešto veću sobu budući da nas je onda bilo šestero. Ujutro bi zaszvirao razglas za doručak. Za doručak bi dobili malo čaja i kruheka. Tata je radio u pilani koja je bila udaljena jednu stanicu od logora, a mama je radila u šivaoni koja je bila udaljena dvije stanice. Ja, brat i sestra smo bili sami. Mogli smo van gdje je bila jedna velika livada. Kada bi tri puta zaszviralo bio je red na ručak. Sjećam se da smo non-stop jeli bob i pili čaj. Za večeru bi dobili dva ili tri kuhana krumpira. Bili smo gladni. Majka i otac su se vraćali kasno navečer, a rano ujutro sljedećeg dana bi ponovno kretali. Nakon nekog vremena su nas sabrali sve na hrpu i dali nam učiteljicu koja je bila iz Hrastja. Ona je znala slovenski i njemački. Kada je došao lagerführer (zapovjednik logora), upitao nas je na njemačkom kako smo. Učiteljica mu je rekla da ova djeca uopće ne znaju njemački već da samo znaju plesati. U vrijeme boravka u logoru bila sam više od deset puta u bolnici u Althausenu. U logoru sam se, naime, razboljela od difterije, imala sam upalu grla, trbušni tifus... Među ženama u bolnici sam naučila nešto njemačkog. U Njemačkoj sam obavila i prvu pričest, 3. svibnja 1943. Ja i još jedna Njemica nismo obavile s ostalima prvu pričest, budući da smo bile bolesne, pa smo posebno pripremane. Kao što sam rekla, tata je isprva radio na pilani, a poslije je premješten kod jednog bogatog seljaka koji ga je tukao kao konja. Svi smo u Njemačkoj bili kao robovi.«

Anu Vrbanić i njezinu obitelj deportirali su iz Brestanice/Rajhenburga u Untermarchtal. »Sjećam se da je to bila velika zgrada i da je ondje s nama bilo mnogo ljudi iz Bistrice ob Sotli. Spavali smo skupa, a tek su nas ujutro odvajali. Roditelji su išli raditi, a mi smo imali vrtić. Čuvala nas je jedna naša koja je bila iz Bistrice ob Sotli i koja je poznavala njemački jezik. U grupi nas je bilo oko tridesetero djece. Međusobno smo govorili slovenski, ali su nas stalno upozoravali da govorimo njemački. Neki su zatočenici radili u kuhinji, a moji su bili ondje gdje je bila potreba. Znam da se mama razboljela u logoru. Brinula je što će biti s nama djecom. Umrla je, a tata zbog bombardiranja nije mogao otići na njezin sprovod. U vrijeme bombardiranja išli smo u bunker i ondje smo jeli mrkvu i krumpir. Ne znam kada je mama točno umrla. Znam da je iz bolnice tražila da vidi svoju djecu, ali da je to bilo zabranjeno. Poslije toga nam je tata ispod jastuka stavljao bombone, kako bi nas razveselio. Tri mjeseca smo bili i bez tate koji je prosuo hranu i zbog toga dobio tri mjeseca zatvora. Jeli smo kruh, mlijeko, čušpajze, a roditelji bi donijeli još štogod kako bi nas razveselili. Sjećam se da je u blagovaoni bila slika s Adolfom Hitlerom. Kasnije su nas iz Lagera 8 premjestili u Lager 9 u Ehingenu.«

Ana Marić se prisjeća da su svi sposobni radili po željezarama i rudnicima izvan logora. »Grofovi su bili vlasnici tih tvornica i oni su imali popise svih onih koji su bili kvalificirani. Tatu je grof uzeo k sebi jer je poznao njemački jezik. Dolazio bi u logor svakih 14 dana s punim koferima voća i povrća. Tako nismo bili gladni. Naime, tata je kod grofa brinuo o voću. Sjećam se da je naš logor bio blizu Rajne i da je tata od srušenih američkih aviona radio kofere. U logoru sam ostala bez starog oca i stare mame (djeda i bake, op. a.), a mali je brat dobio tuberkulozu. Nijemci su jako vodili računa o tome da se svakog bolesnika odvede u bolnicu. Tako je i brat završio u bolnici i mi smo ga izgubili. Poslije rata su ga posvojili neki ljudi u istočnoj Njemačkoj, tako da nije znao ni riječi slovenskog. Tata se još godinama dopisivao s tim ljudima koji su ga posvojili. Otac ga je našao u jednom centru u Medvodama za izgubljenu djecu 1948. Brata su našli prema dostupnoj dokumentaciji, a kada je brat vidio tatu da ga traži, povikao je: 'Papa, papa!'«

Život izvan logora u NDH i Srbiji

Onima koji su bili deportirani u NDH, bilo je mnogo teže buduću da su se morali snalaziti nakon raspoređivanja iz logora u Slavanskoj Požegi. Naime, svi koji su bili raspoređeni po napuštenim srpskim kućama, morali su se sami snalaziti oko hrane i zaposlenja. Mali broj njih našao je posao odmah po doseljavanju 1941. godine. Tek 1942. i 1943. godine donekle se poboljšao položaj slovenskih *izgnanaca*, koji su se tada uspjeli u nešto većem broju za-

posliti na različitim radnim mjestima. Prilikom organiziranja pomoći *izgnancima* iznimno važnu ulogu imao je Odbor za slovenske useljenike (Odbor), osnovan u listopadu 1941. godine pri Usljeničkom odjelu Ureda za podržavljani imetak Državnog ravnateljstva za gospodarsku ponovu.²⁴ Djelovao je u smjeru poboljšavanja položaja slovenskih iseljenika u NDH. Osnivanje Odbora uslijedilo je na inicijativu Krunoslava Draganovića. Odbor za slovenske useljenike surađivao je s predstavnicima Hrvatskog crvenog križa i Slovenskog crvenog križa, koji su također pomagali slovenske *izgnance*.²⁵ Potrebno je naglasiti da su prisilno iseljeni Slovenci na području NDH zakonskom odredbom o stjecanju zavičajnog prava osoba iz bivše Slovenije, od 11. studenog 1941., dobili mogućnost da steknu zavičajno pravo u općini svojeg prebivališta, ako to od dotične općine zatraže u roku od šest mjeseci poslije stupanja na snagu ove zakonske odredbe.²⁶ Krajem 1942. godine Pavelić je objavio naredbu da se svi slovenski preseljenici — državni činovnici mogu primati — u državnu službu.²⁷ Unatoč tome što su Slovenci nominalno zakonom bili izjednačeni s Hrvatima, u praksi to nije bio slučaj. Slovencima koji su kao prognanici preseljeni na područje NDH, nije bilo dopušteno slobodno kretanje, baš kao ni mogućnost dodira s nekadašnjom domovinom (nisu bili naseljavani uz granicu nekadašnje Savske i Dravske banovine). Tek kasnije, vlasti NDH su dozvoljavale vraćanje pojedinaca u Ljubljansku pokrajinu koja je bila pod vlašću Talijana, odnosno u Prekmurje koje je bilo pod kontrolom Mađara. Jedan dio odselio se i u Srbiju. Često se događalo da su se slovenski *izgnanci* selili, pogotovo iz kotarâ južno od Save, u mirnije dijelove NDH.²⁸

Obitelj Kramar bila je isprva raspoređena u Dvor na Uni. »Majku i oca su smjestili u jednu kuću, a nas ostale su smjestili preko rijeke Une. Ja i brat smo tako bili smješteni kod Đermanovića, nedaleko Bosanskog Novog. Naime, kada smo pristigli u Dvor na Uni, nas su sve postrojili i rekli su ljudima koji su tamo bili da si uzmu nekoga od nas u svoje kuće. Nas je tako uzela Đermanovička. Tata je bio zaposlen u mlatonici za pšenicu i on je stalno bio na terenu s ljudima. Tako se upoznao i s partizanskim pokretom. Čim je za-

²⁴ J. RICHTER, *Delo odbora*, 5.

²⁵ M. KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici nacija*, 209.

²⁶ Nezavisna Država Hrvatska, Zakoni, zakonske odredbe i naredbe proglašene od 30. listopada do 20. studena 1941. Knjiga VII, (svezak 71-80), http://www.sistory.si/cdn/publikacije/37001-38000/37532/zakoni_zakonske_odredbe_i_naredbe_VIII.pdf. Pristup ostvaren 6. listopada 2020.

²⁷ T. FERENC, *Nacistička politika denacionalizacije*, 400.

²⁸ Više o tome, u: F. ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, 278-299.

počeo ustanak, a tamo je ustanak započeo još 1941. godine, sve su nas pokupili i vratili u sjevernu Hrvatsku. U Bosni smo možda bili oko dva mjeseca. Nakon odlaska iz Bosne živjeli smo na Zrinjvcu, u Crvenom križu, oko sedam dana. Sjećam se da smo tamo dobivali tri puta dnevno hranu, dok su odrasli jeli jedanput. Iz Zagreba su nas poslali u Viroviticu. Oni koji su odmah iz Požege bili raseljeni po sjevernoj Hrvatskoj, prošli su bolje od nas. Mi smo došli tek nakon tri mjeseca i sva imanja koja su vrijedila već su bila podijeljena. Istovarili su nas iz vlaka u Virovitiču i rekli nam da se snalazimo kako znamo. Nije bilo ni kuće ni jela i nastao je pravi pakao. Otac je za prvu noć našao neki štagalj, a nakon toga smo se selili po gradu Virovitiču četiri puta. Bili smo konačno kod jedne srpske obitelji gdje su ostali samo stari, dok su mlade otjerali u Srbiju. Starci nisu znali gdje su, a nakon godinu dana su i te stare ljude otjerali. Tata se nakon dolaska u Viroviticu prijavio vlastima i dobio je posao gradbenog poslovođe. S njim su bila i njegova dva brata. Osim toga, svirao je svaku večer Nijemcima i ustašama u Virovitiču. Gdje god se trebalo graditi oni su išli. Znam da su radili u kasarni i da se ondje povezao s domobranima koji su bili povezani s partizanima. Znam da su ustaše više puta dolazili pretresati našu kuću. Tata bi se tom prilikom sakrio na tavanu te je ondje napravio rupu u susjednu hišu, tako da bi svaki put uspio pobjeći. Međutim, jedno jutro 1943. godine su ga uhapsili dok se spremao za posao. Tada su kod njega našli i neke dokumente i odveli ga u zatvor. Nakon toga je postalo posebno teško. Dok je otac radio mi smo normalno živjeli. Čak smo odlazili svaki dan na ručak (svaki put netko drugi od nas) u jedan restoran koji je držao Slovenac Jagodič. Mama je radila u samostanu u franjevačkoj kuhinji. Nakon tatina hapšenja pronijela se vijest Virovitičom da se uhapšeni nalaze u dvorcu u Virovitiču. Mama je otišla na ulaz, ali je nisu pustili. Kako je vikala i tražila da vidi oca, njega su krvavog izveli da ga vidimo, ali nam nisu dali da mu pridemo. Potom je odveden u Osijek na ispitivanje i ondje je bio dva mjeseca. Odande nam je poslao dvije dopisnice. Napisao je da nas voli i da želi vidjeti Dragičinu sliku. Naime, u međuvremenu se rodila i sestra. Tata je odveden u Jasenovac i mi više s njim nismo imali kontakata. Tada su prestali i svi naši kontakti s drugima s kojima smo do tada komunicirali. Otac se nije vratio iz Jasenovca, a iz rata nisu došla ni njegova dva brata. Jedan je pokušao iz ustaša pobjeći u partizane, pa su ga strijeljali, a drugi je umro nakon rata, budući da se skrivao dvije godine po podrumima virovitičkog samostana. Neko vrijeme sam tada radila kao dadilja jedne male djevojčice, a mi djeca smo se uskoro povezali s jednim momkom kojeg smo zvali Čiko, za kojeg smo skupljali čikove po podu, a on ih je prerađivao i radio od njih nove cigarete. Mamu uopće nismo vidjeli, skupljali smo streljivo na koje bismo naišli, krali smo voće i kopali krum-

pire. Repe je uvijek bilo, a klasje smo skupljali znatno prije negoli je bilo zrelo. Uglavnom, snalazili smo se. Mama je kopala rovove, a doma je dolazila kasno navečer. Ne znam kako nas je majka uspjela prehraniti.«

Marija Jocić je iz Požege bila raspoređena zajedno s bratom u Petrovaradin. »Mamu su rasporedili kao učiteljicu u Bosnu, ali mi nismo išli s njom. Mi smo vam bili kao pilići. U Požegu su dolazili ljudi koji nisu imali djece i uzimali bi djecu koja bi im se svidjela. Tako su nas uzeli neki ljudi koji su imali automate. U Petrovaradinu me je primila učiteljica i rekla pred cijelim razredom: Evo jedne djevojčice iz Slovenije. Ona još ništa ne zna, ali će uskoro sve znati. Sve su me curice tamo lijepo prihvatile i ja sam ondje završila treći razred. Mama je bila u Modriči i nakon završenog trećeg razreda mene su prebacili k njoj. Sjećam se kada je tata kao partizan došao k nama iz Dervente u Modriču, i kako smo potom otišli u Zagreb gdje sam išla u gimnaziju.«

Zoran Šonc je završio s majkom u Srbiji. »Budući da je otac bio vojno lice u Kraljevini Jugoslaviji, u Beogradu je iznajmljivao stan. Tako smo ja i mama po dolasku u Beograd, bili u njegovom iznajmljenom stanu. Budući da je Gestapo tražio obitelji onih koji su se nalazili u zarobljeničkom logoru u Njemačkoj, moja je majka sa mnom pobjegla u Belu Crkvu. Otišla je onamo budući da su ondje bili smješteni i neki drugi Slovenci. U Beloj Crkvi smo bili smješteni kod jedne obitelji, a mama je davala satove harmonike, instrukcije iz raznih predmeta, a budući da je znala njemački, mogla je davati instrukcije i podunavskim Švabama, kojih je tada u tome kraju bilo dosta. U Beloj smo Crkvi dočekali i rusku vojsku, Crvenu armiju, koja je ganjala Nijemce. Bila je to pijana rulja koja je odspavala par sati u dvorišnom stanu gdje smo i mi stanovali u Beloj Crkvi. Tata je čitav rat proveo u zarobljeničkom logoru, a kasnije nas je našao preko Crvenog križa u Beloj Crkvi.«

Povratak kući

Nakon završetka rata slijedio je povratak kući. Za povratak u Sloveniju najprije su se počeli pripremati prognanici iz Srbije. Prvi transport iz Hrvatske za Sloveniju krenuo je 14. lipnja 1945., a do kolovoza 1945. godine repatri-rano je 7000 Slovenaca. Jedan dio nije se vraćao organizirano, već na svoju ruku. Radi se, prije svega, o onima koji se nisu nalazili daleko od hrvatsko-slovenske granice. Povratak u Sloveniju završio je u listopadu 1945. Oko 1300 prognanika iz Sotelskog i Posavja nije se vratilo svojim kućama.²⁹ Umrli su, ili su stradali u Njemačkoj, NDH i Srbiji. Neki su se Slovenci vratili iz Njemačke nekoliko mjeseci nakon završetka rata, dok su drugi putovali do Jugoslavije tjednima, čak i dva mjeseca.

²⁹ O tome vidi u: F. ŠKILJAN, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, 278-299.

Kad su napokon stigli, dočekale su ih prazne, spaljene i opljačkane kuće. Na njihova imanja u najvećem su se broju naselili tzv. Kočevari, odnosno Nijemci iz Kočevja i okolice, ali i Nijemci iz Besarabije, Dobrudže, Bukovine, južnog Tirola i Gornje Štajerske (dakako, u manjem broju).

Jozefa Bogolin se prisjeća kako je kraj rata došao nakon teških bombardiranja Dresdena. »Bilo je pitanje da li ćemo dospjeti pod rusku ili pod američku komandu. Dospjeli smo pod Ruse. Povratak kući bio je dug. Trajao je četrdeset dana. Vraćali smo se preko Mađarske, a uz put su popravljane pruge, pa smo dijelove puta prolazili i pješice. Kada smo stigli u Krško, putovali smo još deset kilometara pješice do mog rodnog mjesta. Sjećam se da smo došli na kućni prag i plakali. Otac je došao tek kasnije. On je bio zarobljen tako da je stigao u jesen, a mi smo doma bili već u svibnju. Kod kuće nije bilo ničega za jesti. Živjeli smo od Unrine pomoći godinu dana. Kada je otac stigao kući onda smo radili vrtove. Kad sam krenula u školu učiteljica me je morala nanovo učiti slovenski koji sam u zarobljeništvu gotovo zaboravila. Nakon prestanka dobivanja Unrine pomoći htjeli su nas u zadrugu.«

Antonija Turčin kazuje kako je njezinoj obitelji bilo teže kad su se vratili, negoli u vremenu koje su proveli u Njemačkoj. »Bilo nas je jedanaest. Dečki su mogli pojesti vuka, a ničega nije bilo. Nije bilo ništa za jesti, nismo imali gdje spavati. Nijemci su bili u našim kućama i sve su nam uništili. Iz općine nam je jedan rekao da su Nijemci ostavili zasađeni krumpir, pa smo kopali taj krumpir. Taj logor u Njemačkoj i kasniji boravak kod tatinog šefa nije bio ništa naspram ovoj neimaštini koja nas je doma zatekla. Bilo nam je sve uništeno, polja su bila zarasla, nije bilo gnoja, vinograd nam je bio uništen. Prekopali smo si jedan komad zemlje i onda smo molili po Hrvatskoj da nam daju grah da ga posadimo. Dečki su išli raditi u kamenolom, a morali smo i učiti slovenski kada smo ga zaboravili. S roditeljima smo razgovarali njemački. Brat nas je spašavao od gladi budući da je znao za gljive i trešnje u šumi. Lovili smo ptice i jeli smo lišće, kuhali smo koprive. Tata je poslije puno vremena našao našu kobilu. Onda je postalo lakše. Mi smo stvarno imali sreće u Njemačkoj. Toga smo se znali sjećati kada smo navečer ljuštili kukuruz i grah u Velikoj Dolini.«

Ivanka Štefančić pripovijeda o povratku kući: »Vraćali smo se u živalskim vagonima. Toliko smo sporo išli da su ljudi hodali uz vlak. Kada smo došli doma sve je bilo uništeno. Ništa nismo našli. Sve su nam uzeli. Jedino što smo dobili bile su točkice za hranu, pa smo odlazili u Brežice u dućan, gdje smo mogli dobiti namirnice na točkice.«

Ana Vrbanić se prisjeća kako nakon povratka više nitko nije želio govoriti njemačkim jezikom. »Bilo je to prešutno zabranjeno. Našu su kuću Kočevari uništili. Vrata i prozore su zapalili. Sjećam se da su nam Hrvati iz Kumrovca pomagali. Davali su nam svoje krave da ih bik oplodi i da nama ostanu tele, a kravu bismo vratili natrag prek Sotle.«

Ana Marić također se sjeća kako su se u njezino selo Brezje naselili Kočevari koji su mislili da se »mi nikada više nećemo vratiti. Kada smo stigli kući, po okolnim selima smo nalazili naše krevete i ormare. Naša je kuća bila opljačkana i nitko u njoj nije stanovao. Do nje se zbog zaraslog puta nije moglo doći. Iako je grof u Njemačkoj tati rekao da oстане, moj mu je otac odgovorio da mora doći na svoju grudu, da mora doći doma. Neki od Slovenaca su ostali još tri godine u Njemačkoj. Nakon rata nitko više nije govorio o tome što se događalo, a njemački je bio toliko omražen da ga nitko nije upotrebljavao.«

Marija Jocić i njezina obitelj vratili su se kući iz Zagreba. »U našem su stanu bile tri vojske. Nije bilo prozora. Doma smo putovali četrnaest dana, a mama je na vlak napisala 'Nazaj planinski raj!«

Slavko Kramar sjeća se velikog veselja koje je nastalo kada se saznalo da se Slovenci mogu vratiti svojim kućama. »Ništa nam nije trebalo. Doma smo putovali danima. Sjećam se da su puna polja bila njemačkih zarobljenika. Od Zagreba do Maribora bilo je sve zakrčeno topovima i tehnikom. Kada smo stigli u Maribor, došli smo u praznu kuću. Teta koja je ostala u kući bila je u bolnici, a u međuvremenu su sve opljačkali susjedi i bugarski vojnici. Vrata i prozori su bili čitavi, a cigle koje su bile spremljene za daljnju gradnju kuće, u ratu su nestale. Nakon nekog vremena mama nas je poslala u svijet. Tako sam ja završio kod bake u Svetom Tomažu pri Ormožu i tamo sam završio školu.«

Zaključak

Stanovništvo slovenskih krajeva je tijekom Drugog svjetskog rata proživljavalo teške trenutke. Područje koje je potpalo pod Treći Reich bilo je djelomično iseljeno, a *izgnanci* su slani u NDH, Njemačku i Srbiju.

Kao što je prikazano u radu, uvjeti u logorima ali i izvan njih nisu bili jednaki. Neke su obitelji prošle teže situacije, od gladi preko razdvajanja, dok su neke počele trpjeti tek kada su se vratile nazad, u svoje mjesto.

Na temelju kazivanja pojedinaca iz zagrebačke sekcije *izgnanaca* u Slovenskom domu, moguće je donijeti niz zaključaka o tome kakav je bio život obitelji koje su iskusile progonstvo. Život je bio vrlo težak. Iz iskaza je vidljivo da su Slovenci, prognani u Njemačku, živjeli u logorima, radeći po okolnim imanjima i tvornicama, a Slovenci protjerani u NDH, živjeli su na ima-

njima protjeranih Srba. Iz navedenih iskaza može se zaključiti da su obitelji proživljavale veliki strah i osjećaj nemoći. Iz perspektive dječjih doživljaja, njihovi su roditelji uglavnom imali teži položaj i puno veću odgovornost, tako da su djeca iskusila manje patnje. Ipak, u svim sjećanjima mogu se iščitati gorčina i jad, ali i tuga koju je spomenuto razdoblje ostavilo u njihovim životima, čega su i sami itekako svjesni. Vidljivo je da su se kazivači najčešće i najjasnije prisjećali trenutka odvođenja od kuće, pojedinih događaja i nesigurnosti egzistencije, siromaštva i roditeljskog nezadovoljstva u radnim logorima u Njemačkoj, te povratka na zgarišta ili opustošene kuće.

Danas je malo *izgnanaca* koji su u trenutku protjerivanja imali više od 15 godina. Stoga su iskazi kazivača, koji su prikupljeni 2019. i 2020. godine, uglavnom vezani za osobe koje su u trenutku protjerivanja imale osam i manje godina. Prikupljanje njihovih sjećanja predstavlja izazov, budući da je krajnji čas da se zapišu iskazi još živih sudionika tih događaja.

Filip Škiljan, Barbara Riman

Zagreb's Slovenian Exiles' (»izgnanci«) Memories of Forced Deportations from Slovenia during World War II

Based on the testimonies of individuals from the Zagreb Section of the Society of Slovenian Exiles, the authors record various data on the forced exile from Slovenia in 1941. Following the short military conflict in April 1941, Slovenia was divided between Hungary, Germany and Italy. The Germans had a plan wherein they would forcibly deport the local Slovenian population from Styria (and in part Lower Carniola), then resettle migrants of German nationality (primarily from Gottschee) into their homes. The storytellers, most of whom were at the time children, recount their preparations for this forced exile, leaving their homes, and being brought to the labour camp Brestanica/Rajhenburg (ger. Reichenburg) and to Maribor, after which they were deported to Germany, the Independent State of Croatia or Serbia. Life in camps in Germany was very hard for most storytellers, and only few of them were lucky enough to be placed in German homes as help. In German camps, the Slovenians underwent heavy Germanisation, which is recounted by most of the witnesses, who were children at the time. After being forcibly moved to the Independent State of Croatia and its camp in Slavenska Požega, the Slovenians were then reallocated to the estates of Serbs who were previously forcibly deported to Serbia. Research shows that the position of the *izgnanci* in Croatia was worse than that of the *izgnanci* in Germany, as they were, for the most part, left to their own devices in Croatia. After the end of the war, most of the exiled Slovenians returned to their original homes. Upon return, they largely found ruined and abandoned houses, and were forced to start their lives over with nothing.

Today, there are almost no living *izgnanci* who were older than 15 at the time of the exile and deportation. Therefore, the statements given by

the witnesses in 2019 and 2020 were mostly given by persons who were no older than 8 at the moment of the exile. Collecting their memories is a challenge and it is high time to record their statements about these events from those witnesses who are still alive.

Key words: *Slovenians, migrations, forced deportation, World War II*